

სსიპ - ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი
ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოლოგიის დეპარტამენტი

ჰათიჯე ერთურქი

დასავლეთ საქართველო ოსმალეთ-რუსეთის
ურთიერთობებში XIX საუკუნის პირველ ნახევარში

სპეციალობა: საქართველოს ისტორია

ისტორიის დოქტორის აკადემიური ხარისხის
მოსაპოვებლად წარმოდგენილი დისერტაციის

ანოტაცია

ბათუმი - 2021

სადისერტაციო ნაშრომის **დაცვა შედგება 2021 წლის 27 აპრილს, 17:00 საათზე**, ბსუ ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის სადისერტაციო საბჭოს სხდომაზე.

მისამართი: ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ნინოშვილის ქუჩა, №35, აუდიტორია №37.

სადისერტაციო ნაშრომის გაცნობა შესაძლებელია ბსუ ბიბლიოთეკასა და ამავე უნივერსიტეტის ვებ-გვერდზე.

სადისერტაციო ნაშრომი შესრულებულია ბსუ ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტის ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოლოგიის დეპარტამენტში.

სამეცნიერო ხელმძღვანელები:

რევაზ დიასამიძე, ბსუ ასოცირებული პროფესორი

ირაკლი ბარამიძე, ბსუ ასოცირებული პროფესორი

შემფასებლები:

ემზარ მაკარაძე, ბსუ აღმოსავლეთმცოდნეობის დეპარტამენტის პროფესორი

სულხან კუპრაშვილი, აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტის ისტორია-არქეოლოგიის დეპარტამენტის პროფესორი

ციური ქათამაძე, ბსუ ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოლოგიის დეპარტამენტის ასოცირებული პროფესორი

სადისერტაციო საბჭოს მდივნი:

მაია კიკვაძე, ბსუ ასოცირებული პროფესორი

საკვლევითი თემის აქტუალობა. სამხრეთ კავკასიაში საქართველოს პოლიტიკური, ეკონომიკური და სტრატეგიული მნიშვნელობა მდგომარეობდა და მდგომარეობს იმაში, რომ ის ფაქტობრივად იყო და არის ერთგვარი დამაკავშირებელი ხიდი ჩრდილოეთისა და სამხრეთის, აღმოსავლეთისა და დასავლეთის. მისი შესაძლებლობა და როლი განისაზღვრება იმითაც, რომ ის უზრუნველყოფს გასასვლელს შავი ზღვისკენ. აქედან გამომდინარე, ამიერკავკასიაში მდებარე საქართველო, დროთა განმავლობაში, ხშირად ხდებოდა სხვადასხვა ცივილიზაციის ინტერესის საგანი.

ოსმალეთისა და რუსეთის იმპერიების მიერ დასავლეთ საქართველოს მიმართ გატარებულ პოლიტიკის ანალიზი გვიჩვენებს, რომ აღნიშნული ისტორიული პერიოდი სამივე ქვეყნისთვის (საქართველო, ოსმალეთი, რუსეთი) მნიშვნელოვანი ცვლილებებით ხასიათდება: პირველი თანდათან კარგავს თავის სახელმწიფოებრიობას, მეორე კარგავს პოზიციებს რეგიონში, მესამე კი, სარგებლობს რა ამით, აფართოებს თავის ტერიტორიულ საზღვრებს.

კავკასიაში ძალაუფლების მოპოვებისათვის ოსმალეთს, რუსეთსა და ირანს შორის მიმდინარე დაპირისპირებების პირობებში, საქართველო ცდილობდა ქვეყანაში არსებული შიდა არეულობების დასრულებას, მშვიდობის დამყარების უზრუნველყოფას და ამ მიზნით საგარეო მხარდაჭერის მოპოვებას. 1801 წელს იმპერატორმა ალექსანდრე I-მა ქართლ-კახეთის სამეფო რუსეთთან შეერთებულად გამოაცხადა და მიზანში დასავლეთ საქართველო ამოიღო. 1803 წელს რუსეთის იმპერიამ სამეგრელო, 1804 წელს იმერეთი და გურია, 1810 წელს კი აფხაზეთი თავის მმართველობაში მიიღო, რაც იყო პირველი ნაბიჯი სრული ანექსიის გზაზე. ამგვარად, რუსეთის იმპერიამ სამხრეთ კავკასიაში დიდი უპირატესობა მოიპოვა და საქართველო გახდა სამხრეთ კავკასიაში მისი პლაცდარმი, სამხრეთის მიმართულებით მისი ერთ-ერთი მთავარი დასაყრდენი.

ჯერ კიდევ პეტრე I-ის პერიოდიდან მოყოლებული, რუსეთის სახელმწიფო პოლიტიკის ერთ-ერთ მიზანს სტამბოლისა და დარდანელის სრუტის ხელში ჩაგდებად, ხმელთაშუა ზღვაზე გასასვლელის მოპოვება იყო. გარდა ამისა, ბიზანტიის იმპერიის დაშლის შემდეგ, რუსეთი მართლმადიდებელი ქრისტიანების დამცველის როლის მორგებით, რეგიონში ერთმორწმუნე ხალხთა თავისი გავ-

ლენის ქვეშ მოქცევას ცდილობდა, რაც საქართველოს ხელში ჩაგდებისთვის მნიშვნელოვან ფაქტორს წარმოადგენდა.

XIX საუკუნიდან დაიწყო ოსმალეთის იმპერიის, როგორც მსოფლიო ძალაუფლების მქონის სტატუსის დაკარგვა, რასაც ასევე მოჰყვა ოსმალეთის გავლენის შესუსტება დასავლეთ საქართველოზე. რუსეთთან 1806-1812, 1828-1829 წლების ომებში პორტას ჰქონდა ერთგვარი რეაბილიტაციის მცდელობა, თუმცა სამხედრო ძალების სისუსტისა და ქვეყანაში არსებული შიდა არეულობების გამო, ოსმალეთმა ეს ვერ შეძლო და მთლიანად დაკარგა გავლენა რეგიონზე.

რუსული გავლენის დამყარებას იმერეთში, აღმოსავლეთ საქართველოს მსგავსად, აქაც მოჰყვა მმართველობითი სისტემის შეცვლა. რუსული ენისა და კულტურის გაძლიერების კვალდაკვალ ხდებოდა ქართული ენისა და კულტურის შესუსტება და მისი მნიშვნელობის დაკნინება. მიუხედავად ამისა, დიდი ძალისხმევით ფასად, საქართველომ ასეთი ზეწოლის პირობებშიც კი შეძლო თავისი ღირებულებების (ენა, კულტურა, ეთნიკური იდენტობა) დაცვა-შენარჩუნება და კვლავ ფეხზე წამოდგომა.

სამწუხაროდ, რუსული საფრთხე საქართველოსთვის დღესაც არაა მოხსნილი და ამდენად, ვფიქრობთ, ამ მიმართულებით კვლევა ფრიად აქტუალურია, მით უმეტეს, იმის გათვალისწინებით, რომ თურქეთი კვლავაც რჩება რეგიონის ერთ-ერთ მთავარ მოთამაშედ.

ნაშრომის მეცნიერული სიახლე იქნება ის, რომ ახალი ოსმალური საარქივო მასალების საფუძველზე დასავლეთ საქართველო წარმოჩნდება რუსეთ-ოსმალეთის დაპირისპირების მთავარ კერად. მიზეზ-შედეგობრივ ჭრილში იქნება განხილული ოსმალეთის მიერ, საკუთარი სისუსტიდან გამომდინარე, პოზიციების დათმობის ხარჯზე, ასევე, რეგიონში ერთმანეთისაგან მეტ-ნაკლებად დამოუკიდებელი და ერთმანეთთან დაპირისპირებული სამეფო-სამთავროების არსებობის პირობებში, რუსეთის გავლენისა და როლის თანდათანობითი ზრდა, რასაც მოჰყვა დასავლეთ საქართველოს სახელმწიფოებრიობის სრული ლიკვიდაცია.

ნაშრომის თეორიულ-მეთოდოლოგიურ საფუძველია თანამედროვე საისტორიო მეცნიერებაში დამკვიდრებული ისეთი პრინციპები და მეთოდები, როგორცაა ქრონოლოგიური, ისტორიულ-შედარებითი, რეტროსპექტული, პოლიტიკური ანალიზისა და სხვა, რომელთა კომპლექსურმა გამოყენებამ მოგვცა თემის სრულყოფი-

ლად გაშლისა და წარმოჩენის საშუალება. XIX საუკუნის პირველ ნახევარში ოსმალეთის მიერ რუსეთის წინააღმდეგ გამართული ომებისა და რუსეთის ოკუპაციის ქვეშ მოქცეული იმერეთის სამეფოსა და სამთავროებისადმი ოსმალეთის პოლიტიკის გასაშუქებლად ვისარგებლეთ მრავალფეროვანი დოკუმენტური თუ სხვა სახის მასალებით, რამაც, საშუალება მოგვცა გაგვეკეთებინა უფრო მეტად სარწმუნო დასკვნები და შეფასებები. ნაშრომში მოცემული კვლევა და მისი შედეგები, დამყარებულია, ასევე, მრავალრიცხოვან სამეცნიერო ლიტერატურაზე, ცალკეულ მეცნიერთა მონოგრაფიებსა თუ სტატიებზე, რაც დაგვეხმარა ეპოქის სრულყოფილად აღქმასა და სწორი მიმართულების შერჩევამი.

ნაშრომის თეორიული და პრაქტიკული მნიშვნელობა. ნაშრომი საინტერესო იქნება საქართველოს ისტორიით, სამეზობლო ურთიერთობების დინამიკით, იმერეთის სამეფოსა და სამთავროების სოციალურ-პოლიტიკური მდგომარეობით, გეოპოლიტიკითა და XIX საუკუნის პირველ ნახევარში რეგიონში განვითარებული მოვლენებით დაინტერესებულ პირთათვის, პროფესორ-მასწავლებლებისა და სტუდენტებისთვისაც. მისი გამოყენება შეიძლება უნივერსიტეტებში შესაბამისი საგანმანათლებლო კურსის მომზადებისას. კვლევის შედეგები, თან დართული ბიბლიოგრაფია შეიძლება საყურადღებო იყოს საბაკალავრო, სამაგისტრო და სხვა სახის სამეცნიერო ნაშრომზე მუშაობისას.

საკითხის შესწავლის ისტორია. ნაშრომის მომზადებისას ძირითადად გამოვიყენეთ თურქული და ქართული წყაროები. მეტნაკლები სისრულით გამოყენებულია რუსული მასალაც. ოსმალური წყაროებიდან ყველაზე მნიშვნელოვანია დოკუმენტები, დაცული პრეზიდენტის ოსმალურ არქივში, სადაც ინახება დაახლოებით 100 მილიონზე მეტი საარქივო საქმე. ამ დოკუმენტების ერთი წყება დაწერილია ქართულ ენაზე. მათი ნაწილი მოძიებული და შესაბამისი კომენტარებით გამოქვეყნებულია მკვლევარ ი. ბარამიდის მიერ.

დისერტაციაზე მუშაობისას გამოვიყენეთ დოკუმენტების გარკვეული ნაწილი მუმინ ილდიზთაშის ნაშრომიდან „საქართველო და ქართველები ოსმალურ საარქივო ჩანაწერებში“.

კვლევაში დიდი დახმარება გაგვიწია თურქ მკვლევართა ნაშრომებმა. საყურადღებოა ცნობილი თურქი მეცნიერის, ათაულლას

მეჰმეთ შანიზადეს მიერ შედგენილი 1808-1821 წლების ოსმალეთის ისტორია. ამ ნაშრომში მან თავისი თვალით ნანახი და მომხდარი მოვლენები აღწერა. ოთხტომეულ ნაშრომში მან ადგილი დაუთმო ცნობებს საქართველოს, კერძოდ კი დასავლეთ საქართველოს შესახებ. მას მოყვანილი აქვს ბათუმსა და ფოთში არსებული მდგომარეობის ამსახველი დოკუმენტები. ასევე, ვრცლად აქვს გადმოცემული ცნობები საქართველოში არსებული ვითარებისა და იმერეთის მეფე სოლომონ მეორის შესახებ.

ცნობილი ისტორიკოს ჯევედეთ ფაშას 12 ტომიან ოსმალეთის ისტორიაში ვრცლად არის საუბარი XIX საუკუნის საქართველოს შესახებ. მასში ავტორს დეტალურად აქვს გადმოცემული ცნობები იმავე პერიოდის ოსმალეთ-რუსეთის ომების, ამ ომებში კავკასიის ხალხების როლის, საქართველოს საკითხისა და სხვათა შესახებ. ნაშრომში ასევე მოყვანილია საინტერესო ცნობები ქართველი, სომეხი და სხვა კავკასიელი ხალხების შესახებ. ნაშრომის მეორე ტომში ჯევედეთ ფაშა გვაწვდის ინფორმაციას რუსეთის მიერ იმერეთის სამეფოს დამორჩილების მიზნით, მეფე სოლომონ მეორისათვის საჩუქრების გაგზავნის შესახებ და სხვ.

საყურადღებოა, ასევე, ჯევედეთ ფაშას ნაშრომი „ყირიმისა და კავკასიის ისტორია“, რომელშიც გადმოცემულია ცნობები კავკასიის გეოგრაფიის, ისტორიისა და აქ მცხოვრები ხალხების ეთნოგრაფიის შესახებ.

ჯევედეთ ფაშას პერიოდს აგრძელებს აჰმეთ ლუთფუ ეფენდი, რომელიც მოგვითხრობს 1825-1876 წლებში განვითარებულ მოვლენებზე. ნაშრომში მოცემულია მეტად საყურადღებო და მნიშვნელოვანი ცნობები ოსმალეთ-რუსეთის 1828-1829 წლების ომის პერიოდში ახალციხისთვის ბრძოლების, აჭარის მოვლენების, ანაკლიისა და ფოთის ციხის აღების და სხვათა შესახებ.

საქართველოს შესახებ არსებული ნაშრომების ავტორთაგან შეიძლება დავასახელოთ ნ. აილდიზი და ა. ოზქანი. ასევე, უზუნჩარშილი, მუხტარი, ბერკოკი, გოქჩე, ბილგე და სხვები, რომლებშიც მოცემულია მნიშვნელოვანი ცნობები ოსმალეთის მიერ კავკასიაში გატარებული პოლიტიკის, ოსმალეთ-რუსეთის ომების და რუსეთის მიერ დასავლეთ საქართველოს დაპყრობის შესახებ.

ოსმალეთისა და რუსეთის ურთიერთობების შესახებ საყურადღებოა ა. ქურათის, ჰ. გურსოის, ო. ქოსეს, ი. ორთაილის შრომები.

საინტერესოა მუფით სადიქ ბილგეს ნაშრომი „ოსმალეთის სახელმწიფო და კავკასია“, რომელშიც ვრცლად არის გადმოცემული მასალა რუსეთ-ოსმალეთის ომების დროს დასავლეთ საქართველოში განვითარებული მოვლენების, სოხუმის მმართველ ასლან ბეგის, იმერეთის მეფე სოლომონ მეორისა და ოსმალეთში თავშეფარებული ქართველების მიმართ პორტას დამოკიდებულების შესახებ.

მეტად საყურადღებოა ჯემალ გოქჩენის ნაშრომი „კავკასია და ოსმალეთის იმპერიის კავკასიური პოლიტიკა“, რომელშიც საარქივო წყაროებზე დაყრდნობით ცალ-ცალკე და დეტალურად არის გადმოცემული ცნობები 1806-1812 და 1828-1829 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომების, დასავლეთ საქართველოში განვითარებული სოციალური და სამხედრო მოქმედებების, კავკასიაში ოსმალეთის სახელმწიფოს მდგომარეობის და რუსეთის კავკასიაში დამკვიდრების შესახებ.

მონოგრაფიების გარდა ვისარგებლოთ იმ სამეცნიერო სტატიებით, რომლებიც შეეხება ჩვენი დისერტაციის გარკვეულ საკითხებს. მათგან აღსანიშნავია შინასი ალთუნდალის, ნები გუმუშის, ჰაირი ჩაპრაზის, მუსტაფა ბუდაქის და სხვათა ნაშრომები.

რა თქმა უნდა, ოსმალეთ-რუსეთს შორის მიმდინარე ომების დროს საქართველოს მდგომარეობის ზუსტი და ღრმა ანალიზი ყველაზე მეტად წარმოდგენილია ქართველ მეცნიერთა კვლევებში, შესაბამისად, სადისერტაციო ნაშრომზე მუშაობისას მთავარი ყურადღება მათზე გვექონდა გადატანილი.

უპირველესად, აღსანიშნავია XIX საუკუნის გამოჩენილი არქეოლოგი და ისტორიკოსი, რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის წევრ-კორესპონდენტი დიმიტრი ბაქრაძე, რომელმაც არაერთი ოსმალური დოკუმენტი აღმოაჩინა და შეისწავლა.

ოსმალური დოკუმენტების შესწავლის კუთხით გამორჩეულია ც. აბულაძის ღვაწლი. მან თარგმნა და გამოსცა ხელნაწერთა ინსტიტუტის კოლექციაში შემონახულია ოსმალური დოკუმენტები, რომლებიც შეიცავს ცნობებს სოლომონ II-ის მეფობის ბოლო წლების შესახებ და ადასტურებენ ოსმალთა ბიუროკრატებისა და სოლომონ II-ის ურთიერთობებს.

მნიშვნელოვანი ღვაწლი ქართულ-ოსმალური ურთიერთობების შესწავლის საქმეში მიუძღვის პროფესორ მიხეილ სვანიძეს, რომელმაც ქართული, თურქული და ევროპული სამეცნიერო ლიტერა-

ტურისა და წყაროების გამოყენებით, მრავალწლიანი მუშაობის შედეგად გამოსცა მონოგრაფია „ოსმალეთის ისტორია“ სამ ტომად, მთელი პერიოდის მოცვით (1299-2000 წწ.). მეცნიერის ამ ნაშრომის მთავარი ღირსება, რომელიც განასხვავებს მას სხვებისგან, არის ოსმალეთისა და თურქეთის ისტორიის ერთ მთლიანობად წარმოჩენა და ის, რომ აღნიშნული ნაშრომი წარმოადგენს ასეთი ერთიანი ხედვის თვალსაზრისით შექმნილ პირველ ქართულ გამოკვლევას.

ოსმალეთ-საქართველოს ურთიერთობის ისტორიის საკითხებთან დაკავშირებულია პროფესორ ნოდარ შენგელიას არაერთი კვლევა. მეტად მნიშვნელოვანი და ყურადსაღებია მისი ნაშრომები თბილისის, ქუთაისის, ახალციხის, ბათუმის, სოხუმის და სხვა ქალაქებისა და რეგიონების შესახებ.

საინტერესოა ნ. ქორთუას მონოგრაფია „საქართველო 1806-1812 წლების რუსეთ-თურქეთის ომში“, რომელიც შეიცავს საკმაოდ ვრცელ მასალას ომში საქართველოს როლისა და მოქმედებების შესახებ.

XIX ს-ის პირველი ნახევრის დასავლეთ საქართველოს პოლიტიკური და სოციალ-ეკონომიკური ისტორიის ბევრი საკითხი კარგად არის გაშუქებული მ. დუმბაძის მონოგრაფიაში.

აღსანიშნავია, ცნობილი ქართველ ისტორიკოსების თ. ჟორდანიას და ნ. ბერძენიშვილის მემკვიდრეობა. დასავლეთ საქართველოს და ჩვენთვის საინტერესო პერიოდის ურთიერთობებს ეძღვნება გ. ვაჭრიძის, შ. ჩხეტიას, ზ. ცინცაძის და სხვათა ნაშრომები.

ძალიან ყურადსაღები მასალებია დაცული რუსულ ისტორიულ წყაროებსა და ლიტერატურაში. მათგან აღსანიშნავია კავკასიის არქეოგრაფიული კომისიის მიერ გამოქვეყნებული დოკუმენტების ტომეულები, სადაც თავმოყრილია კავკასიაში რუსეთის დამკვიდრებასთან დაკავშირებული მასალები.

1960-1970 წლებში გამოქვეყნებულ ნაშრომში - “Внешняя политика России XIX и начала XX века. Документы российского министерства иностранных дел” - მოცემულია ჩვენი თემისთვის მნიშვნელოვანი დოკუმენტური მასალები აღნიშნულ პერიოდში მომხდარი მოვლენების შესახებ. ის წარმოადგენს პირველ გამოცემას და ცნობებს XIX საუკუნის რუსეთის საგარეო პოლიტიკის შესახებ.

ასევე მნიშვნელოვანია რუსეთის საგარეო პოლიტიკის არქივის 1801-1804 წლის დოკუმენტები, რომელშიც საკმაოდ ვრცელი

ინფორმაციაა რუსეთსა და ოსმალეთის მიერ განხორციელებული სხვადასხვა მოქმედებების შესახებ.

რუსეთის ჯარების მოქმედებების შესახებ ოფიციალური დოკუმენტების გარდა არსებობს ძალიან ბევრი ნაშრომი, შექმნილი რუსი მკვლევარების მიერ. ეჭვგარეშეა, რომ აღნიშნულ ნაშრომებიდან ყველაზე დიდი პოპულარულობით სარგებლობს ვასილ ალექსანდრეს ძე პოტოს „Кавказская война“ (კავკასიის ომი), გამოცემული 5 ტომად. ამ ნაშრომის მეოთხე ტომში მოცემულია 1828-1829 წლების ოსმალეთ-რუსეთის ომის ამბები.

რუსული ჯარების მოქმედებების შესახებ კიდევ ერთ მნიშვნელოვან ნაშრომს წარმოადგენს ალექსანდრე ბიტის “Russia and the Eastern Question: Army, Government and Society, 1815-1833”. მასში გაანალიზებულია 1828-1829 წლების სამხედრო მოქმედებები, აგრეთვე ომამდელი და ომის შემდგომი ხანის მოვლენები.

ოსმალეთ-რუსეთის ურთიერთობების შესახებ მნიშვნელოვან ცნობებს შეიცავს სამხრეთ-კავკასიის (კერძოდ საქართველოს) ისტორიის სპეციალისტის ინგლისელი აკადემიკოსის ალენის მიერ რუს მწერალ პ. მურატოვთან ერთად შექმნილი ნაშრომი სახელწოდებით „1828-1921 წწ. ომები თურქეთ-კავკასიის საზღვარზე“.

რა თქმა უნდა, ჩვენთვის საინტერესო საკითხის ისტორიოგრაფია ამით არ ამოიწურება და არც ჩვენ გვაქვს მისი სრულყოფილად წარმოჩენის პრეტენზია, თუმცა აქ წარმოდგენილი მონოგრაფიები, ცალკეული სტატიები და სამეცნიერო ნაშრომები, ძირითადად ასახავს პრობლემის შესწავლის თანამედროვე მდგომარეობას

ნაშრომის აპრობაცია. ნაშრომმა წარმატებით გაიარა აპრობაცია ბსუ ისტორიის, არქეოლოგიისა და ეთნოლოგიის დეპარტამენტში 2020 წლის 2 ნოემბერს. ნაშრომის ცალკეული ნაწილი სტატიების სახით გამოქვეყნდა სამეცნიერო ჟურნალებში.

ნაშრომის სტრუქტურა. ნაშრომი შედგება შესავლის, 3 თავის, 7 პარაგრაფისა და დასკვნისაგან. თან ერთვის გამოყენებული წყაროებისა და სამეცნიერო ლიტერატურის სია. ასევე, დანართის სახით, რამდენიმე ოსმალური დოკუმენტი.

შესავალში მიმოხილულია თემის აქტუალობა, კვლევის მიზნები და ამოცანები, ნაშრომის თეორიული და მეთოდოლოგიური საფუძვლები, მეცნიერული სიახლე. აქვე ვრცლადაა წარმოდგენი-

ლი საკითხის შესწავლის თანამედროვე დონე, ხაზგასმულია ცალკეული წყაროებისა და სამეცნიერო ლიტერატურის მნიშვნელობა.

თავი I. დასავლეთ საქართველო XVIII-XIX საუკუნეების მიჯნაზე
§ 1. დასავლეთ საქართველო XVIII საუკუნის ბოლოს.
რეგიონში ოსმალეთის პოზიციების შესუსტება

XVIII საუკუნის შუა ხანებში დასავლეთ საქართველო ოსმალეთის, აღმოსავლეთ საქართველო კი ირანის გავლენის ქვეშ იმყოფებოდა. ამ საუკუნის ბოლოდან კავკასიის რეგიონში უკვე აქტიურად იკვეთება რუსეთის ძლიერი სახელმწიფოს ინტერესები, რომელსაც მანამდეც ჰქონდა აქ დამკვიდრების სურვილი.

XVIII საუკუნის ბოლოს დასავლეთ საქართველო სოციალურად, ეკონომიკურად და პოლიტიკურად უკიდურესად დასუსტებული და ცალკეულ სახელმწიფო წარმონაქმნებად დანაწევრებული იყო. იგი მოიცავდა იმერეთის სამეფოს და გურიის, სამეგრელოს (ოდიში), სვანეთისა და აფხაზეთის სამთავროებს.

1784 წელს გარდაიცვალა იმერეთის მეფე სოლომონ I. ტახტი, რამდენიმეწლიანი ბრძოლების შემდეგ, სოლომონ მეფის ძმის, არჩილის შვილმა დავითმა დაიკავა, რომელმაც ბიძის საპატივცემულოდ სოლომონი დაირქვა და ასე შემორჩა ისტორიას. ტახტს მას ჯერ დავით გიორგის ძე (სოლომონ პირველის ბიძაშვილი) ეცილებოდა, შემდეგ გიორგი ალექსანდრეს ძე (სოლომონ I-ის შვილი-შვილი), თუმცა მან მოახერხა ხელისუფლების შენარჩუნება.

იმერეთის სამეფო არ აღიარებდა სამთავროების დამოუკიდებლობას, განიხილავდა როგორც თავის ქვეშევრდომებს და მათ დასამორჩილებლად იბრძოდა თუმცა, საქართველოს გაერთიანება იმდროინდელ სინამდვილეში ვერ მოხერხდა.

დასავლეთ საქართველოში ერთ-ერთ მნიშვნელოვან პოლიტიკურ ერთეულს სამეგრელოს სამთავრო წარმოადგენდა. ამ დროს მის მთავარს უკვე აღარ ჰქონდა ძველი გავლენა აფხაზეთზე, თუმცა მთავრებს შორის ყველაზე ძლიერად მაინც სამეგრელოს მთავარი დადიანი ითვლებოდა, რომელსაც იმ დროს 6-8 ათასი მოლაშქრის გამოყვანა შეეძლო.

1792 წელს სოლომონ II-მ გრიგოლ დადიანი ტახტიდან გადააყენა და სამეგრელო მის ძმას, მანუჩარს, გადასცა. მაგრამ საუკუნის

ბოლოს გრიგოლმა სამეგრელოს მთავრობა დაიბრუნა. ამ მდგომარეობით უკმაყოფილო სოლომონ II-მ მოთმინება ამჯობინა, თუმცა, შემდგომში ის გრიგოლ დადიანის წინააღმდეგ ფარულ და ღია ბრძოლას მუდმივად აწარმოებდა. დადიანი იძულებული გახდა მოეძებნა მფარველი და 1803 წელს რუსეთის ქვეშევრდომობაში შევიდა. ამ შეთანხმების შემდეგ სამთავროს პოლიტიკურ გადაწყვეტილებებში რუსეთის როლი მნიშვნელოვნად გაიზარდა.

XVIII საუკუნისთვის აფხაზეთის სამთავრო ოსმალეთის გავლენის ქვეშაა. 1787 წელს, რუსეთ-თურქეთის ომის დაწყებისას, აფხაზეთის მმართველად ოსმალეთის ქვეშევრდომი ქელემ აჰმედ ბეგი დააყენეს. მან აფხაზეთის სამთავროს ადმინისტრაციული ცენტრი ზუფუდან სოხუმში გადაიტანა.

გურიის სამთავრო ენერგიულად იბრძოდა ოსმალ დამპყრობლების წინააღმდეგ. მაქაურ მთავარს დამაბული ურთიერთობა ჰქონდა იმერეთის მეფესთან და სამეგრელოს მთავართანაც. 1792 წელს სიმონ III გურიელი გარდაიცვალა. ტახტი სიმონის ძმამ ვახტანგმა ჩაიგდო ხელში, თუმცა 1797 წელს იგი მეორე ძმამ ქაიხოსრომ გააძევა სამთავროდან.

სვანეთი აღნიშნულ პერიოდში ორად იყო გაყოფილი - დადემქელიანთა სამთავრო სვანეთად და თავისუფალ, უბატონო სვანეთად. ეს მხარე საქართველოს ცენტრალურ რაიონებთან მაშინაც შედარებით ნაკლებად დაკავშირებული და უფრო კარჩაკეტილი იყო. ამიტომ საქართველოს პოლიტიკურ ცხოვრებაში სვანეთის მოსახლეობის უმეტესი ნაწილი ნაკლებად მონაწილეობდა.

დასავლეთ საქართველოში არსებულ ვითარებას ერთგვარად ტონს აძლევდა აღმოსავლეთ საქართველოში შექმნილი სიტუაცია. 1783 წელს ქართლ-კახეთის სამეფო რუსეთის მფარველობაში შევიდა, 1801 წელს კი რუსეთმა, შეთანხმების დარღვევით, სამეფო შეიერთა. ოსმალეთმა, რომელიც ყურადღებით აკვირდებოდა განვითარებულ მოვლენებს, ფოთის, ბათუმის, სოხუმის და ანაკლიის ციხესიმაგრეებში არსებული სამხედრო კონტიგენტი გაზარდა.

შეიძლება ითქვას, რომ ანექსიის შემდეგ აღმოსავლეთ საქართველოში რუსეთის პოზიციების გაძლიერების მაჩვენებელი გახდა რუსეთის მიერ აქ თავისი მუდმივი ჯარის ჩაყენა. საქართველოს სხვა რეგიონების რუსეთის ხელში გადასვლა უკვე მხოლოდ და მხოლოდ დროის საკითხი იყო.

§ 2. დასავლეთ საქართველო 1800-იან წლებში. რუსული მმართველობის დასაწყისი

1801 წელი, როგორც რუსეთის პოლიტიკისთვის სამხრეთ კავკასიაში, ისე საქართველოს ისტორიისთვისაც, გარდამტეხი იყო. ოსმალებისგან განსხვავებით, რუსები საკმაოდ აქტიურები იყვნენ კავკასიაში. ამ დროიდან მოყოლებული მათ მოკლე ხანში მოახდინეს საქართველოს სხვა ტერიტორიების ანექსიაც. კერძოდ, იმერეთის სამეფოს, აგრეთვე სამეგრელოსა და გურიის სამთავროების. ქართველი ხალხის ისტორიაში დაიწყო ახალი ერა - რუსეთის იმპერიის შემადგენლობაში ყოფნის ხანგრძლივი და რთული ეპოქა.

რუსებმა ისარგებლეს დასავლეთ საქართველოში არსებული კონფლიქტებით და დაიწყეს იმერეთის მეფის, სოლომონ II-ის შევიწროება. მათ შავი ზღვის სანაპიროზე, მდინარე ხობისწყლის შესართავში, რედუტ-კალეს მშენებლობა დაიწყეს.

რუსული საფრთხისა და აგრესიის პირობებში სოლომონ II-ემ ვერ შეძლო დამოუკიდებლობის შენარჩუნება და იძულებული გახდა მათ დამორჩილებოდა. 1804 წლის 25 აპრილს რუსეთსა და იმერეთის სამეფოს შორის გაფორმდა ელაზნაურის ხელშეკრულება, რომლითაც იმერეთი, გურიის სამთავროსთან ერთად, რუსეთის იმპერიის ქვეშევრდომობაში შევიდა. სოლომონ II შეინარჩუნა ტახტი და საშინაო დამოუკიდებლობა

გურიის მთავარი ქაიხოსრო ბატონიშვილი უკმაყოფილო დარჩა იმერეთის სამეფოს შემადგენლობაში რუსეთის ქვეშევრდომობაში მიღებით. მან პ. ციციანოვს წერილი გაუგზავნა, რის შემდეგ რუსეთის სამხედრო სარდლობამ გურიის საშინაო საქმეებში ქაიხოსროსა და მამია გურიელის მხარე დაიკავა ამის გამო, ვახტანგ და ლევან ბატონიშვილები ცარიზმის ძალადობის წინააღმდეგ მებრძოლ სოლომონ II-ს დაუკავშირდნენ და მას ოსმალეთთან ურთიერთობაში უწყობდნენ ხელს.

1804 წლის 23 ოქტომბერს გარდაიცვალა სამეგრელოს მთავარი გრიგოლ დადიანი. მისი ადგილი ლევან V-ემ დაიკავა, რომელიც მანამდე მძევლად ჰყავდა აფხაზეთის მთავარ ქელეშ ბეგ შარვაშიძეს, თუმცა რუსების ჩარევით მოხერხდა მისი გამოხსნა. ლევანის მცირეწლოვანების გამო, 1811 წლამდე ოდიშის სამთავროს 4 წევრისაგან შემდგარი საბჭოს დახმარებით განაგებდა დედამისი, დედოფალი

ნინო, გიორგი XII-ის ასული.

რუსეთი ხვდებოდა, რომ დასავლეთ საქართველოში მიღწეულ წარმატებების შენარჩუნებას მხოლოდ იქ ჯარის გამრავლების გზით შეძლებდა. რუსეთის ნამდვილი მიზანი შავი ზღვის სანაპირო ზოლის სრულად ხელში ჩაგდება იყო. 1804 წელს რუსებმა ფოთსა და ანაკლიას შორის მდებარე სანაპირო დაიკავეს და რედუტ-კალეს მშენებლობა დიწყეს. მათ დროებით აიღეს ანაკლიაც, მაგრამ ოსმალეთის პროტესტის გამო უკან დააბრუნეს.

აღსანიშნავია, რომ აფხაზეთის მთავარი ქელემ აჰმედ ბეგ შარვაშიძე გარკვეულწილად იხრებოდა რუსეთისკენ, მაგრამ როგორც ოსმალეთის ვასალი, ამ მიმართულებით ღია მოქმედებებს ერიდებოდა. 1806 წლის მაისში ქელემ აჰმედ ბეგი რუსეთის ქვეშევრდომობაში შევიდა. ამ დაუმორჩილებლობის გამო ოსმალეთმა აფხაზეთის მმართველობა მის ვაჟს, ასლანს, გადასცა, რომელმაც 1808 წლის 2 მაისს მამა - ქელემ აჰმედ ბეგი მოაკვლევინა.

1810 წლის 10 ივნისს რუსებმა აიღეს სოხუმი და აფხაზეთი რუსეთის ადმინისტრაციულ ერთეულად გამოაცხადეს. ასლან ბეგმა თავს გაქცევით უშველა. ამგვარად, აფხაზეთმა ოსმალეთთან კავშირი გაწყვიტა და რუსეთის ქვეშევრდომი გახდა. საფარ ბეგმა (გიორგიმ) აფხაზეთის მთავრის ტახტი მიიღო.

რუსეთის მმართველები ძალიან დიდ ინტერესს იჩენდნენ, ასევე, სვანეთის სამთავროსადმი. დასავლეთ კავკასიის მთიელთა დაპყრობის საქმეში სვანეთს გარკვეული მნიშვნელობა ენიჭებოდა.

რუსეთის მიერ რეგიონში განხორციელებული ქმედებები ზღუდავდა იმერეთის მეფე სოლომონ II-ის ძალაუფლებას და მისთვის საფრთხის შემცველი იყო, თუმცა რეგიონში რუსეთის წინსვლის შეჩერებისთვის ძალა არ ეყო. სოლომონი იძულებული შეიქმნა რუსებს ჩაბარებოდა, მაგრამ რუსეთში გასახლების წინ დაუსხლტა მათ და ახალციხეში გაიქცა. შემდეგ ტრაპიზონში გადავიდა და იქიდან განაგრძობდა რუსეთის წინააღმდეგ ბრძოლას. სამწუხაროდ, ერთი მხრივ, ოსმალეთსა და რუსეთს შორის მიმდინარე ომისა და, მეორე მხრივ, შიდა არეულობების გამო, პორტა ქართველებისთვის სათანადო დახმარებას ვერ ახერხებდა.

ოსმალეთმა ვერ შეძლო რუსეთის წინააღმდეგ უპირატესობის მოპოვება და დასავლეთ საქართველოზე გავლენის დაკარგვის შემდგომ თანდათან დაკარგა გავლენა სამხრეთ კავკასიაზეც.

თავი II. რუსეთ-ოსმალეთის ომები და დასავლეთ საქართველო XIX საუკუნის I მესამედში

§ 1. რუსეთ-ოსმალეთის ურთიერთობების ზოგადი დახასიათება

XVIII-XIX საუკუნეების მანძილზე რუსეთ-ოსმალეთს არაერთი სამხედრო დაპირისპირება ჰქონდათ. ორი იმპერიის კონფლიქტის ძირითადი მიზეზი გეოპოლიტიკური მისწრაფებები და სავაჭრო-ეკონომიკური კონკურენცია იყო. ოსმალეთ-რუსეთის ურთიერთობებს საფუძველი XV საუკუნეში ჩაეყარა. ამ პერიოდიდან მოყოლებული, თანდათან ვითარდება მათ შორის ორმხრივი სავაჭრო და დიპლომატიურ ურთიერთობები.

შავ ზღვაზე გაბატონების შემდეგ, XVI საუკუნიდან ოსმალეთმა მიმართულა ხმელთაშუა ზღვისა და ცენტრალური ევროპისკენ აიღო, რასაც რუსეთი სახიფათო ფაქტორად არ მიიჩნევდა, ამიტომაც მის მიმართ დიდ ინტერესს არ იჩენდა.

1552 წელს რუსეთმა ყაზანის, 1556 წელს კი ასტრახანის სახანო დაიმორჩილა. სამხრეთისკენ სვლით რუსეთმა შავი ზღვის აუზში ოსმალეთის გავლენასა და ბატონობას, აგრეთვე ყირიმის სახანოს შეუქმნა საფრთხე. რუსეთის მმართველი პეტრე I (1682-1725) მიხვდა, რომ სავაჭრო ურთიერთობების განვითარებისთვის დიდი პორტები და თბილ (სამხრეთ) ზღვებზე გასვლა იყო საჭირო. იმასაც აცნობიერებდა, რომ ამ მიზნის მისაღწევად ოსმალეთის მფლობელობაში არსებული გეოგრაფიული არეალის ხელში ჩაგდება იყო საჭირო. ამ დროიდან მოყოლებული, ოსმალეთ-რუსეთის ურთიერთობები დაპირისპირების ფაზაში შევიდა.

1696 წელს რუსებმა აზოვი აიღეს. 1700 წლის 13 ივლისს რუსეთსა და ოსმალეთს შორის გაფორმებული სტამბოლის ხელშეკრულებით, ოსმალეთი იძულებული გახდა, აზოვის ციხე რუსეთისთვის დაეთმო. თუმცა, 1711 წლის პრუტის ხელშეკრულებით აზოვის ციხე ოსმალეთს უკან დაუბრუნა.

1722 წელს პეტრემ სამხრეთ კავკასიაში გაილაშქრა და დაიკავა ქალაქი დერბენტი. სამხრეთ კავკასიაში სხვა სახელმწიფოს ბატონობის დამყარებას ოსმალეთი არასასურველად მიიჩნევდა, ამიტომაც 1723 წელს რუსეთის მიერ ბაქოს დაპყრობამ ორი სახელმწიფო ომის დაწყების ზღვარზე დააყენა. თუმცა პრობლემის მოგვარება მოხერხდა. 1724 წლის 24 ივნისს 1724 სტამბოლში ხელმოწერილი ხელშეკ-

რულებით, დასუსტებული ირანის სამხრეთ კავკასიური ტერიტორიები ორ სახელმწიფოს შორის გადანაწილდა რუსეთს მაზანდარანი და გილანი ერგო, ოსმალეთის მფლობელობაში კი განჯა-ყარაბაღი და ერევანი გადავიდა. ასევე, მთელი საქართველო ოსმალეთის ხელში აღმოჩნდა.

XVIII საუკუნის მეორე ნახევრისთვის ოსმალეთი შინაურ საქმეებში რეგრესს განიცდიდა. მრავალეთნიკურმა დიდმა სახელმწიფომ უკუსვლა დაიწყო. კრიზისი და სამხედრო-პოლიტიკური დასუსტება გახდა მიზეზი იმისა, რომ იგი თანდათან განვითარებით ჩამორჩა ევროპის სახელმწიფოებს. ამის საპირისპიროდ, XVIII საუკუნის დასაწყისში პეტრე I-ის მიერ გატარებულმა რეფორმებმა რუსეთი გააძლიერა, რამაც მას საშუალება მისცა რეგიონში ინტერვენცია დაეწყო.

1768 წლის 8 ოქტომბერს, პოლონეთში სახალხო აჯანყების ჩახშობისა და დატრიალებული სისხლისღვრის გამო, ოსმალეთმა ომი გამოუცხადა რუსეთს, რაც მას საკმაოდ ძვირად დაუჯდა. 1774 წლის 21 ივლისის ქუჩუკ-კაინარჯის ხელშეკრულებით მოხდა ყირიმის დამოუკიდებლობის აღიარება. ოსმალეთმა პირველად დაკარგა მუსლიმებით დასახლებული ტერიტორია და შავ ზღვაზე დომინანტის სტატუსი.

შეიძლება ითქვას, რომ ქუჩუკ-კაინარჯის შეთანხმებამ გაუზარდა რუსეთს ამბიციის კავკასიის მიმართულებით, მოუპოვა რა მას აქ მცხოვრები ქრისტიანების უფლებების დამცველის სტატუსი.

1783 წელს რუსეთმა მოახდინა ყირიმის ანექსია. ამავე წელს მფარველობაში მიიღო ქართლ-კახეთიც. ამან გაამწვავა ურთიერთობები ოსმალეთთან. 1780-იანი წლების ბოლოდან ოსმალეთსა და რუსეთს შორის ვითარება კიდევ უფრო დაიძაბა და ფართომასშტაბიან ომი გადაიზარდა. ოსმალეთი ომისთვის მზად არ იყო. რუსეთისთვის კი ეს იყო შესაძლებლობა, გაეფართოვებინა გავლენის სფეროები. ეკატერინე II-ს ოსმალეთის განადგურება სურდა, თუმცა კარგად ესმოდა, რომ ევროპის სახელმწიფოები ამის უფლებას არ მისცემდნენ. მიუხედავად იმისა, რომ ფრონტებზე მას უპირატესობა ჰქონდა, ოსმალეთთან სამშვიდობო მოლაპარაკებები დაიწყო. შედეგად, 1792 წლის 9 იანვარს (ძველი სტილით 1791 წლის 29 დეკემბერს) ხელი მოეწერა იასის ხელშეკრულებას, რომლის მიხედვით რუსეთმა მიიღო ყირიმი და ტამანი.

ომის შემდეგ რუსეთმა გაამლიერა თავისი პოზიციები შავ ზღვაზე. გაიზარდა იმის საფრთხე, რომ რუსეთი სრუტეებისა და სტამბოლის მიმართულებით წინ წაიწედა. ოსმალეთის მცდელობების მიუხედავად, რომ შეეჩერებინა რუსეთის წინსვლა კავკასიასა და შავი ზღვის მიმართულებით, უშედეგო აღმოჩნდა. პოლიტიკურად, ეკონომიკურად და სამხედრო თვალსაზრისით დასუსტებული პორტა, რომელსაც აღარ გააჩნდა ძველებური სიძლიერე, იძულებული გახდა, ელიარებინა რეგიონში რუსეთის ბატონობა.

§ 2. 1806-1812 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომი და იმერეთის სამეფო. ომის შემდგომი წლების სირთულებები

1806-1812 წლების ოსმალეთ-რუსეთის ომის დაწყებამდე რუსეთი სამხრეთ კავკასიაში საკმაოდ გამლიერდა. მნიშვნელოვანი იყო ის გარემოება, რომ რუსეთმა, რომელიც შავი ზღვისპირეთში გაბატონებისკენ მიისწრაფოდა, კავკასიაში, კერძოდ დასავლეთ საქართველოში, თავისი მმართველობის დამყარება დაიწყო. თავის მხრივ, ოსმალეთი ცდილობდა, განემტკიცებინა თავისი პოზიციები კავკასიის ფრონტზე. კერძოდ, შავი ზღვის აღმოსავლეთი სანაპირო დაეცვა რუსეთის აგრესიისგან, შეენარჩუნებინა პოზიციები დასავლეთ საქართველოში და ამავდროულად შეესუსტებინა რუსეთის გავლენა სამხრეთ კავკასიაში.

1805 წლის 25 სექტემბერს ოსმალეთსა და რუსეთს შორის ხელი მოეწერა ცხრაწლიანი მეგობრობის ხელშეკრულებას, რომლითაც რუსეთმა სრუტეებზე გასვლის უფლება მოიპოვა. მიუხედავად ამისა, ორმა იმპერიამ მეგობრული ურთიერთობების შენარჩუნება ვერ მოახერხა. დასავლეთ საქართველოში რუსული ჯარების რაოდენობის ზრდა ოსმალეთის შემოფოთებას იწვევდა. ორ ქვეყანას შორის მოუგვარებელი პრობლემები რჩებოდა ბალკანეთშიც.

ომის დაწყებისთანავე პირველი, რაც ოსმალეთმა კავკასიაში მოიძოქმედა, იყო 1807 წლის 20 თებერვალს თავდასხმა რედუტკალეზე, რომელიც რუსების კავკასიასთან დამაკავშირებელ ერთადერთ კვანძს წარმოადგენდა. საქართველოსა და ყირიმს შორის მდებარე ამ რგოლის გაწყვეტის მიზნით განხორციელებული თავდასხმა წარუმატებელი იყო. თავის მხრივ, რუსეთს გადაწყვეტილი ჰქონდა ხელთ ეგდო შავი ზღვის სანაპირო სიმაგრეები ანაპა, სოხუ-

მი, ფოთი და სხვ. ციციანოვი პირდაპირ აცხადებდა, რომ ფოთი უფრო მნიშვნელოვანი შენაძენია, ვიდრე მთლიანად სამეგრელო.

რუსეთის არმიამ კავკასიის ფრონტს შეუტია და აიღო ანაკლია და ანაპა. თუმცა, მალევე მიხვდნენ, რომ ამ უკანასკნელს ვერ შეინარჩუნებდნენ და დაცალეს ციხე-სიმაგრე.

ოსმალეთი უბრძოლველად არ სთმობდა არც ერთ სიმაგრეს საქართველოს შავი ზღვის სანაპიროზე. ომის დაწყების პირველი დღიდანვე ცდილობდა კვლავ დაუფლებოდა მთელ დასავლეთ საქართველოს. მაგრამ ომის პირველი შედეგები განამტკიცებდა რუსეთის პოზიციებს და საშუალებას არ აძლევდა ოსმალეთს საქართველოში დამკვიდრებისათვის.

ახალქალაქთან განცდილი მარცხის შემდეგ, რუსებმა მოხსნეს ფოთს ალყა და ჯარი რედუტ-კალეში გადაიყვანეს. მაგრამ ეს იყო დროებითი მანევრი. 1809 წლის 15 ნოემბერს გენ. ორბელიანმა ფოთის ციხე აიღო, რის შედეგადაც, რუსეთმა მნიშვნელოვნად შეასუსტა ოსმალეთის გავლენა დასავლეთ საქართველოს რეგიონში და გაიმყარა პოზიციები შავ ზღვაზე.

ფოთის დაკარგვის შემდგომ ოსმალეთმა ყურადღება სოხუმზე გადაიტანა. ასლან ბეგს, რომელიც სოხუმის მმართველად იყო აღიარებული, რუსეთის წინააღმდეგ ომში ჩაბმა ებრძანა. მის დასახმარებლად კი ოსმალური სამხედრო გემებით სოხუმში იარაღი და ფული გაიგზავნა. რუსეთმა, გაითვალისწინა რა, რომ აფხაზეთში გიორგი შარვაშიძის დახმარება დასჭირდებოდა, 1810 წლის 17 თებერვალს რუსეთის იმპერიის ქვეშევრდომობის ქვეშ, აფხაზეთის მთავრად დანიშნა. სოხუმის აღებისთვის სამზადისში მყოფმა რუსეთმა სევასტოპოლიდან გემები გამოგზავნა. გარდა ამისა, სამეგრელოს ჯარს მხარდაჭერისთვის სოხუმში გამგზავრება სთხოვა.

1810 წლის 9 ივლისს რუსმა ჯარისკაცებმა შავიზღვისპირეთის მნიშვნელოვანი სტრატეგიული პუნქტი სოხუმი დაიკავეს. 23 აგვისტოს გიორგი შარვაშიძემ რუსეთის იმპერიის წინაშე ერთგულების ფიცი დადო. ამგვარად, აფხაზეთის ტახტზე რუსეთის ქვეშევრდომობაში მყოფი მთავარი დაჯდა.

ამასობაში, დევნილი იმერეთის მეფე სოლომონ II არ წყვეტდა რუსეთთან ბრძოლას და ოსმალეთისგან დახმარება ითხოვა. პორტამ დააიმედა სოლომონი და მატერიალურადაც შეეწია, თუმცა, ეს არ იყო საკმარისი მეფის გეგმების განსახორციელებლად.

რუსეთის წინააღმდეგ წარუმატებელი ბრძოლების შემდეგ, ოსმალეთს ომის გასაგრძელებლად არც სამხედრო და არც პოლიტიკური რესურსი აღარ გააჩნდა. 1812 წლის 16 მაისს ხელი მოეწერა ბუქარესტის საზავო ხელშეკრულებას. ოსმალეთის საზღვრები კავკასიაში ომამდელ მდგომარეობაში უნდა დაბრუნებულიყო. ოსმალეთს უბრუნდებოდა რუსეთის მიერ დაპყრობილი სოხუმი, სუჯუკ-კალე, ფოთი და ანაპა.

თუმცა, როგორც ჩანდა, რუსები რეგიონის დატოვებას არც კი ფიქრობდნენ. ფოთისა და ანაპისგან განსხვავებით, რუსეთმა არ დაცალა სოხუმის ციხე და შეძლო მისი შენარჩუნება. ამის გამო ოსმალეთი სოხუმის აღებას ძალისმიერი გზით შეეცადა და იქ ჯარი გაგზავნა. 1813 წლის მარტ-აპრილში ოსმალეთმა რუსეთს მოსთხოვა დაებრუნებინა მთელი დასავლეთ საქართველო. იგივე გაიმეორა ნოემბერშიც, თუმცა ნიკოლაი რტიშჩევისგან ამ მოთხოვნაზე უარი მიიღო.

ბუქარესტის ზავის დადებიდან 1828 წ. აპრილამდე, როდესაც ოსმალეთ-რუსეთის ახალი ომი დაიწყო, დასავლეთ საქართველოსთვის მთელი რიგი სისხლიანი აჯანყებებითა და მმართველებისა და მთავრების ხშირი ცვლით აღინიშნა. რაც ნიშანდობლივია, დასავლეთ საქართველო ისევ რჩებოდა ოსმალეთისა და რუსეთის მიერ გავლენის მოპოვებისთვის ბრძოლის ასპარეზად. მეორე მხრივ, ბუქარესტის ხელშეკრულებამ მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა ბალკანეთში, კავკასიასა და სრუტეებზე რუსეთის პოლიტიკის განსაზღვრა-ჩამოყალიბებაში.

§ 3. დასავლეთ საქართველო რუსეთ-ოსმალეთის 1828-1829 წლების ომის პერიოდში. ადრიანოპოლის ზავის შედეგები

XIX საუკუნის 20-იანი წლების მიწურულს რუსეთ-ოსმალეთს შორის მორიგი სამხედრო დაპირისპირება დაიწყო, რაც რამდენიმე მიზეზით იყო განპირობებული:

1. საფრანგეთის რევოლუციის შემდგომ ნაციონალური იდეის წინ წამოწევის შედეგად ოსმალეთის სახელმწიფოში მიმდინარე სერბებისა და ბერძნების აჯანყებები, რომელსაც რუსეთი უჭერდა მხარს; 2. იმპერატორ პეტრე I-დან მოყოლებული რუსეთის ისტორიული ამბიცია ოსმალეთის მიმართ; 3. ევროპის სახელმწიფოები-

სგან და რუსეთისგან ბერძნების საკითხთან დაკავშირებულ მოთხოვნებზე უარის მიღების შემდგომ ნავარინში ოსმალეთის ფლოტისთვის მიყენებული ზარალის ანაზღაურების მოთხოვნა; 4. ნიკოლოზ I-ის მიერ ოსმალეთის სახელმწიფოს რთული მდგომარეობის (ფაქტობრივად, არმიის გარეშე ყოფნა - იენიჩრების არმიის გაუქმების შემდეგ ახალი არმიის ფორმირების პროცესი არ იყო დასრულებული), სათავისოდ გამოყენების მცდელობა, რაც მიზნად ისახავდა სტამბოლის თავისი კონტროლის ქვეშ მოქცევას.

აღნიშნულ პერიოდში უკვე აქტიურ ფაზაში იყო რუსების მიერ წაქეზებული ბერძნების აჯანყება, რომლის ჩახშობამ ვეროპის ქვეყნების, განსაკუთრებით ინგლის-საფრანგეთის უკმაყოფილება გამოიწვია. მოკავშირეები 1827 წლის 20 ოქტომბერს ოსმალეთის და ეგვიპტის ფლოტებს მოულოდნელად დაესხნენ თავს და რამდენიმე საათში ჩაძირეს 52 თურქული ხომალდი. ოსმალეთმა ამ სახელმწიფოებთან დიპლომატიური ურთიერთობები გაწყვიტა და დაიწყო საომარი სამზადისი.

მას შემდეგ, რაც ოსმალეთის სულთანმა მაჰმუდ II-ემ აკერმანის კონვენციის დარღვევით ჩაკეტა სრუტეები რუსული გემებისთვის, 1828 წლის აპრილში, რუსეთმა ომი გამოუცხადა ოსმალეთს. საომარი მოქმედებები რუსეთისთვის წარმატებით წარიმართა, თუმცა ამიერკავკასიის ფრონტზე ვითარება მეტად დამაბული იყო.

გურიის დამოუკიდებლობისათვის რუსეთის წინააღმდეგ მებრძოლმა გურიის დედოფალმა სოფიომ ოსმალეთს მიმართა დახმარებისთვის. ის ფიქრობდა, რომ ასეთი უკიდურესი ზომებით იძულებულს გახდოდა რუსეთს, რათა გურიელის სამთავრო-სამემკვიდრეო უფლებები არ გაეუქმებინა. სამწუხაროდ, დედოფალმა სოლომონ II-ის ბედი გაიზიარა.

1828 წლის ივნისში ანაპის ციხე ოსმალებმა რუსებს ჩააბარეს. რუსებმა წარმატებას მიაღწიეს ყარსის მიმართულებითაც, საიდანაც პასკევიჩი ახალქალაქისკენ დაიძრა და აიღო ქალაქი. რუსეთის ახალი სამიზნე ჩილდირის ეიალეთის ცენტრი - ახალციხე გახდა. სისხლისმღვრელი ბრძოლების შემდეგ, 16 აგვისტოს ციხე-სიმაგრე რუსებს ჩააბარდა. ახალციხე თავის ისტორიაში პირველად აღმოჩნდა რუსების ხელში. 50 ათასი ადამიანით დასახლებული ქალაქი, რუსების მიერ გადამწვარ-გავერანებულ პატარა დაბას დაემსგავსა. ამას მოჰყვა არტაანისა და ბაიაზეთის დაკავება.

პარალელურად, რუსებს წარმატებები ჰქონდა შავიზღვისპირეთშიც. 15 ივნისს ფოთი რუსების ხელში გადავიდა. ფოთის აღებით უზრუნველყოფილი იქნა პირდაპირი საზღვაო მოძრაობა ყირიმს, აზოვის ზღვასა და კავკასიას შორის. მიუხედავად მარცხისა, ოსმალეთი აგრძელებდა დაკარგული ტერიტორიების უკან დაბრუნებისთვის ბრძოლას.

1829 წლის ზაფხულში პასკევიჩმა განაახლა სამხედრო მოქმედებები და ერთმანეთის მიყოლებით აიღო ერზრუმი, ბაიბურთი და გიუმუშჰანე. 1829 წელსვე, ოსმალეთმა გურიისა და სამეგრელოს დასაბრუნებლად ტრაპიზონიდან დამატებითი სამხედრო ძალა გაგზავნა აჭარაში. რუსებმა გენერალ-მაიორ კ. გესეს ხელმძღვანელობით ოსმალები აჭარაში გამართულ ბრძოლებში დაამარცხეს და ქობულეთში შეიჭრნენ. ამ გამარჯვების მიუხედავად, რუსეთის არმიამ ოსმალთა გამაგრებული დაცვის ხაზის არსებობის გამო, ვერ შეძლო საბოლოოდ უფრო წინ წაწეულიყო.

საბოლოოდ, 1828-1829 წლების ომის შედეგად ანატოლია-კავკასიაში რუსების ხელში გადავიდა ცხრა ციხე-სიმაგრე. მათ შორის ახალციხე, ერზრუმი, ანაპა, ფოთი და ახალქალაქი (**Gökçe, 1957: 242**). ამრიგად, რუსეთმა კიდევ უფრო განიმტკიცა თავისი პოზიციები კავკასიაში და შავ ზღვაზე.

დასავლეთის ფრონტზე რუსეთმა თავის ისტორიაში პირველად შეძლო ბალკანეთის გადალახვით ედირნემდე მიეღწია და მიახლოებოდა სტამბოლს. რუსეთის ამ წინსვლით შემფოთებული ევროპის სახელმწიფოები ზეწოლას ახდენდნენ მაჰმუდ II-ზე, რათა მშვიდობა დაემყარებინა. თვითონ ნიკოლოზ I-ც მშვიდობის მომხრე იყო, რადგანაც ფიქრობდა, რომ სტამბოლში შესვლა ევროპის სახელმწიფოების მწვავე რეაქციას გამოიწვევდა.

1829 წლის 14 სექტემბერს ომში დამარცხებულმა ოსმალეთმა ხელი მოაწერა ადრიანოპოლის (ედირნეს) ხელშეკრულებას, რითაც კავკასიაში მთელი თავისი უფლებები დათმო. რუსულ სავაჭრო გემებს, როგორც ადრე, ყოველგვარი წინააღმდეგობის გარეშე, შეეძლოთ შავი და ხმელთაშუა ზღვების სრუტეების გავლა. ოსმალეთის სახელმწიფო დათანხმდა, რომ გადაიხდიდა 11 ნახევარ მილიონ დუკატს როგორც ომის კომპენსაციას, ანაპა, ფოთი, ახალციხე და ახალქალაქი რუსებს დარჩათ. ერზრუმი, ყარსი და ბაიაზეთი ოსმალეთს უკან დაუბრუნდა. თურქეთი აღიარებდა ასევე, იმერეთის,

სამეგრელოს და გურიის შეერთებას რუსეთთან. ანუ, რუსეთმა ამიერკავკასიაში მიიღო შავი ზღვის მთელი აღმოსავლეთი სანაპირო – დაწყებული ყუბანის შესართავიდან, ვიდრე წმ. ნიკოლოზის ციხემდე (შეკვეთილი გურიაში). შემოიერთა ფოთი, ახალციხე, ახალქალაქი, ახალციხის საფაშოს საკმაოდ დიდი ნაწილი – 10 სანჯაყი.

როგორც ირკვევა, ბათუმი უკვე 1829 წელს უნდა შეერთებოდა რუსეთს, მაგრამ ხელშეკრულებაში და საზავო რუკის შედგენის დროს, საზღვარი დადგენილი იქნა მდინარეთა სახელწოდების არევის გამო არა მდინარე ჭოროხთან, არამედ მდინარე ჩოლოქთან და მაშინ ბათუმი ოსმალეთს დარჩა.

თავი III. დასავლეთ საქართველო ადრიანოპოლის ზავიდან ყირიმის ომამდე რუსეთ-ოსმალეთის ურთიერთობების კონტექსტში

§ 1. წინააღმდეგობის მოძრაობა კავკასიაში XIX საუკუნის 30-50-იან წლებში

რუსეთ-ოსმალეთის 1828-1829 წლების ომის შემდგომ ხელმოწერილი ადრიანოპოლის საზავო ხელშეკრულების მიხედვით, ორ სახელმწიფოს შორის საზღვარი ბათუმსა და ფოთს შორის მდებარე, შეკვეთილის ყურეში ჩამავალ, მდინარე ჩოლოქზე გავიდა. ოსმალეთმა შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროზე თავის მფლობელობაში არსებული სტრატეგიულად მნიშვნელოვანი ციხესიმაგრეები რუსეთს გადასცა. ამგვარად, კავკასიაში ოსმალეთის სახელმწიფოს პოლიტიკური გავლენა და არსებობა მნიშვნელოვნად შემცირდა.

ირანსა და ოსმალეთთან ომებში გამარჯვების შემდეგ, რუსეთმა დროებით დაასრულა სამხრეთ კავკასიაში მოქმედება. XIX საუკუნის 30-იანი წლების დასაწყისში რუსეთის ჯარები ჩრდილოეთ კავკასიაში გააქტიურდნენ, მათ შორის შავი ზღვის ჩრდილო-აღმოსავლეთ სანაპიროზე. სამხედრო და პოლიტიკური თვალსაზრისით ოსმალეთის არსებობის დასრულება კავკასიაში არ ნიშნავდა იმას, რომ რუსეთი მას მთლიანად აკონტროლებდა, რადგანაც კავკასიელ ხალხებს არც ოსმალეთის დაქვემდებარებაში ყოფნა სურდათ და არც რუსეთისადმი მორჩილება. მათი მიზანი და სურვილი დამოუკიდებლობა იყო. რუსების ხელში ანაპის ციხის გადასვლამ, რომელიც კავკასიის მმართველობაში, ზოგადად, უმნიშვნელოვანეს

ბაზად იყო მიჩნეული, რეგიონში მცხოვრები კავკასიელი ხალხების (ადილელები და ჩერქეზები) მწვავე რეაქცია გამოიწვია. მათ არ სურდათ რუსეთის ბატონობის ქვეშ ყოფნა. ამიტომ მათი წინააღმდეგობა რუსების მიმართ მრავალი წელი გაგრძელდა.

კავკასიაში რუსეთის თავდასხმების წინააღმდეგ ბრძოლა რელიგიურ წიაღში აღმოცენებული მოძრაობის სახელით წარიმართა, რომელიც სამშობლოს დაცვის მიზნით ეროვნულ ბრძოლასა და ეროვნულ ნებას ეფუძნებოდა. პირველი ასეთი ბრძოლა ჩეჩენი წარმოშობის იმამ შეიხ მანსურის სახელთანაა დაკავშირებული (1785 წ.), რაც შემდგომში იმამ შამილის¹ ხელმძღვანელობით მიურიდიზმის მოძრაობის² სახელით გაგრძელდა (1834 წ). ეს მოძრაობა, თავისი არსებობის მანძილზე, კავკასიაში რუსებს ძალიან ეფექტურ წინააღმდეგობას უწევდა.

რუსეთმა სათანადოდ ვერ შეაფასა საკუთარი მიწა-წყლის დაცვის მიზნით გაერთიანებული კავკასიელი ხალხების სიძლიერე, რომლებიც ღაზავათის პრინციპებიდან გამომდინარე მოქმედებდნენ. ამ წინააღმდეგობების გამო, კავკასიაში მისი ბატონობა ძალიან რთულ ვითარებაში მიმდინარეობდა. კავკასიელი ხალხის წინააღმდეგობრივ ბრძოლას რუსეთმა ვერაფერი მოუხერხა, ამიტომ ყოველნაირად ცდილობდა დაერწმუნებინა ისინი, რომ კავკასია რუსეთს ეკუთვნოდა. ამ მიზანს ემსახურებოდა რუსეთის მიერ კავკასიელებისთვის მუქარის შემცველი გაფრთხილების გაგზავნა, სადაც ნათქვამი იყო, რომ რუსეთის არმია სტამბოლამდეც კი მივიდა, ხელმწიფე ნიკოლოზ I-ის მიერ მოპოვებული წარმატებების შემდეგ ადრიანოპოლის ზავი დაიდო, რითაც ოსმალეთმა კავკასია რუსეთს ჩააბარა და თუ კავკასიელ ხალხს სურს რეგიონში მშვიდობიანი ცხოვრება, მათ რუსეთთან უნდა დაამყარონ კავშირი. რუსეთის მიერ კავკასიელი ხალხისთვის გაგზავნილ ამ გაფრთხილებას მათზე არავითარი ზეგავლენა არ მოუხდენია.

---

¹ ჩრდილოეთ კავკასიელი, თავისუფლებისთვის მებრძოლი მუსლიმი. მეფის რუსეთის წინააღმდეგ ბრძოლის გამო თურქეთში მას „კავკასიის არწივის“ სახელით მოიხსენიებენ.

² ნაციონალურ-რელიგიური წინააღმდეგობის მოძრაობა, რომელიც რუსებმა მიურიდიზმის სახელით მონათლეს. რუსულ და დასავლურ ლიტერატურაშიც ამ სახელით ჰპოვა გავრცელება. მუსლიმანებმა კი თავიანთ წამოწყებულ ამ მოძრაობას ღაზავათი უწოდეს.

მიუხედავად იმისა, რომ ოსმალეთს პოლიტიკური გავლენა კავკასიის რეგიონში აღარ ჰქონდა, იგი ცდილობდა, რომ მორალურად დაეჭირა მხარი კავკასიელი ხალხებისთვის რუსების წინააღმდეგ ბრძოლაში. რუსეთის მხარედი ამბიციების გამო კავკასიელთა წინააღმდეგობას თანაუგრძნობდა და ფარულად ეხმარებოდა ინგლისიც, რის დასტურიცაა სტამბოლში ბრიტანეთის საელჩოს წარმომადგენლის დავით ურგჰარტის შეხვედრა ადილელებთან 1834 წ.

1837 წელს ნიკოლოზ I კავკასიას ეწვია, რათა ადგილზე შეესწავლა რეგიონში განვითარებული მოვლენები, რუსეთის არმიის წარუმატებლობების მიზეზები და დაესრულებინა კავკასიელი ხალხის ბრძოლა დამოუკიდებლობისთვის. ამან კავკასიაში მიმდინარე ბრძოლები და წინააღმდეგობა კიდევ უფრო გააძლიერა და გაამკაცრა. რუსეთმა ამ ბრძოლებში თავის საჯარისო შენაერთებთან ერთად იმერეთის, გურიისა და სამეგრელოს სახალხო ლაშქარიც გამოიყენა.

1843-1844 წლებში რუსების წინააღმდეგ შამილის მიერ წარმოებული ბრძოლები წარმატებით წარიმართა. ამ გამარჯვებებმა ყაზარდოელებს სიძამაცე შესძინა და 1843 წელს რუსების წინააღმდეგ საბრძოლველად მზადყოფნაში მოიყვანა. ყაზარდოელების აჯანყებებმა და შამილთან მათმა გაერთიანებამ რუსეთის სერიოზული შეშფოთება გამოიწვია.

კავკასიაში მეფისნაცვლის თანამდებობაზე ვორონცოვისა (1844-1856) და ბარიატინსკის (1856-1863) დანიშვნის შემდეგ (1844 წ.) მოხდა გარდატეხა. ცხადი გახდა, რომ შამილის გავლენა და სიძლიერე თანდათან სუსტდებოდა. კავკასიელი ხალხი დაიღალა მრავალწლიანი სისხლიანი ომებით. 1859 წლის 5 დეკემბერს, შამილის დანებების შემდეგ, ბრძოლები რუსების წინააღმდეგ ინერციით 1864 წლამდე გაგრძელდა. საბოლოო გამარჯვება რუსებს დარჩათ, რასაც მოჰყვა კავკასიელთა მასობრივი გადასახლება ოსმალეთში. მიგრანტთა რიცხვი ასობით ათასს აღწევდა. ეს კავკასიის ისტორიაში განვითარებული სამწუხარო მოვლენებიდან ერთ-ერთი ყველაზე ტრაგიკული მოვლენა იყო და ასეთადაც შევიდა ისტორიაში.

მიუხედავად იმისა, რომ რუსეთმა საქართველოს დაპყრობით მთელი კავკასია ჩაიგდო ხელში და შავ ზღვაზეც თავისი კონტროლი დაამყარა, რეგიონში სრული ჰეგემონიის მისაღწევად მრავალწლიანი ბრძოლების გადატანა მოუხდა კავკასიელი ხალხების წინააღმდეგ, რომლებიც მას ჯეროვან წინააღმდეგობას უწევდნენ.

§ 2. იმერეთის ადმინისტრაციული მმართველობა. რუსიფიკატორული პოლიტიკა და მისი შედეგები

ოსმალეთთან ადრიანოპოლის ხელშეკრულების დადების შემდეგ რუსეთმა საქართველოზე სრული კონტროლი დაამყარა. ამიერკავკასიას რუსეთი, როგორც თავის განაპირა კოლონიურ მხარეს, ისე უყურებდა. რუსული სამხედრო-საოკუპაციო სისტემა არა რუსი ხალხების სასტიკ ეროვნულ-კოლონიური ჩაგვრისა და პირდაპირი რუსიფიკაციის პოლიტიკას ტარებდა.

დასავლეთ საქართველოში გაბატონებულმა რუსეთმა აქ დროებითი მთავრობა შექმნა, რომელსაც სათავეში რუსი მმართველები ჩაუყენა. მათ მოადგილეებად კი ქართველი დიდგვაროვნები დანიშნა. მმართველობის სისტემა ოთხ ოლქს (округ) მოიცავდა: ქუთაისი, ვაკე, შორაპანი და რაჭა. ოლქს მმართველი ერთპიროვნულად განაგებდა. იმერეთის რეგიონის მმართველობა ამ სისტემით 1846 წლამდე, ქუთაისის გუბერნიის შექმნამდე გრძელდებოდა.

1829 წლის დეკემბერში იმპერატორ ნიკოლოზ I-ის ბრძანებით გაუქმდა გურიის სამთავრო და ის რუსეთის იმპერიის პროვინციად იქცა. მას გურიის ოლქი ეწოდა. გურია სამხედრო-ადმინისტრაციულ რეგიონად გამოცხადდა, სადაც „დროებითი ადმინისტრაცია“ შეიქმნა. სოფლების მართვა ძველი ქართული წესების მიხედვით „მოურავს“ ჰქონდა დაკისრებული. გურია ამ სისტემით 1840 წლამდე იმართებოდა.

წესები, რომელებიც შემოღებული იქნა საქართველოში 1801 წლის კანონის საფუძველზე და თითქმის უცვლელად მოქმედებდა 40 წლის განმავლობაში, ოფიციალური წრეების აზრით, უკვე აღარ პასუხობდა გაზრდილ მოთხოვნილებებს. 1841 წლის 1 იანვარს ამოქმედებული ახალი რეგულაციების თანახმად, ქართული სამეფო-სამთავროები ცენტრალიზებულად, მმართველობის ერთიანი სისტემის ქვეშ გაერთიანდა და წარმოდგენილი იქნა როგორც საქართველო-იმერეთის გუბერნია. ქართველი დიდგვაროვნები ჩამოაშორეს მმართველობას. ახალმა სისტემამ და რეგულაციებმა ხალხის უკმაყოფილება გამოიწვია. იმერეთის მოსახლეობამ არ მიიღო მხარის ასე ჩვეულებრივ რეგიონად დატოვება და თბილისზე ცენტრალიზებულად დამოკიდებულება. ამან იმერეთის რეგიონში არეულობებიც კი გამოიწვია.

როგორც კი რუსეთი მომაგრდა კავკასიაში, მან თანდათანობით საქართველოში ავტონომიური უფლებების მქონე სამთავროების შევიწროება დაიწყო. ეს შევიწროება განსაკუთრებით სამეგრელოს დადიანებისთვის იყო რთული. 1840 წელს ლევან დადიანი სამეგრელოს სამთავროს მმართველობას ჩამოშორდა და მისი ადგილი შვილმა, დავითმა დაიკავა.

ახალი მმართველობის სისტემას, რომელიც არ ითვალისწინებდა ადგილობრივი მოსახლეობის თავისებურებებსა და ადგილობრივ პირობებს, პრობლემები შეექმნა სამართლებრივ, ადმინისტრაციულ და ფინანსურ სფეროებში. ამ მდგომარეობამ კი 1840 წლის რეფორმების გადახედვის აუცილებლობა დააყენა დღის წესრიგში. იმპერატორმა ნიკოლოზ I-მა, გაითვალისწინა რა კავკასიაში არსებული განსაკუთრებული მდგომარეობა, რაც კავკასიელების დამოუკიდებლობისთვის ბრძოლაში გამოიხატებოდა, მიიღო გადაწყვეტილება, რომ იქ მართვის ფორმად მეფისნაცვლის ინსტიტუტი შემოეღო. იმ რეგიონებში, სადაც ე.წ. „ნამესტნიკობა“ იქნა შემოღებული და სახელმწიფოს უჭირდა, რომ თავის დაქვემდებარებაში ყოლოდა რეგიონი, ცენტრალიზებული მმართველობა აღარ მოქმედებდა და იქაურობის მართვა რეგიონის პირობების შესაბამისად იქნა დაგეგმილი.

1844 გაუქმდა მთავარმართველის თანამდებობა. მეფისნაცვალს ეძლეოდა როგორც სამოქალაქო, ისე სამხედრო ძალაუფლება და მხოლოდ მეფის წინაშე იყო ანგარიშვალდებული. 1846 წლის დეკემბერში გატარდა ახალი ადმინისტრაციული რეფორმა, რომლის შედეგადაც საქართველო ორ გუბერნიად - თბილისისა და ქუთაისის გუბერნიად გაიყო. გურია, ოზურგეთის მაზრის სახით, ქუთაისის გუბერნიაში შევიდა.

რუსეთის იმპერიალისტური გეგმები სხვა ქართულ სამეფო-სამთავროთა მსგავსად, შეეხო აფხაზეთსაც. 1830 წელს აფხაზეთში გამოსვლები დაიწყო. აჯანყებულებს კავკასიის სხვა ხალხებიც უჭერდნენ მხარს. საზღვაო ძალების სიმცირის გამო აფხაზეთმა ოსმალეთს მიმართეს, თუმცა ჯეროვანი დახმარება ვერ მიიღეს. რუსეთმა გამოსვლები საბოლოოდ 1834 წელს ჩაახშო.

რეგიონში ოსმალეთის გავლენის შესამცირებლად მიღებული იქნა ახალი ზომები, რაც ციხესიმაგრეებისა და ანაპიდან ფოთამდე გზების მშენებლობაში გამოიხატებოდა (Aydin, 2017: 57). ამ გატა-

რებული ზომების მიუხედავად, რუსეთმა მაინც ვერ შეძლო ხელი შეეშალა ოსმალეთის კავშირისთვის რეგიონთან. მთავრობამ აფხაზეთის სამთავროს შავი ზღვის სანაპირო სიმაგრეთა კონტროლი სამხედრო ზედამხედველობაში მოაქცია.

1837 წელს რუსეთის მთავრობამ აფხაზეთის სამთავროს შემადგენლობაში შეიყვანა წებელდა და იქ რუსული მმართველობა დაამყარა. 1840 წელს კი სამეგრელოსა და აფხაზეთს შორის სადავო სამურზაყანო ცალკე ადმინისტრაციულ ერთეულად (სამურზაყანოს საბოქაულო) გამოაცხადა და ქუთაისის გუბერნიას დაუქვემდებარა.

რაც შეეხება სვანეთს. სვანეთისადმი რუსეთის მთავრობის ინტერესი განსაკუთრებით რუსეთ-ოსმალეთის ომების წარმატებით დასრულების შემდეგ გაიზარდა. ამ დროიდან სვანეთის საკითხის გადაწყვეტა რუსეთისთვის, ერთის მხრივ, დასავლეთ საქართველოში პოზიციების განმტკიცებას უკავშირდებოდა, ხოლო მეორე მხრივ, დასავლეთ კავკასიის მთიანეთის დამორჩილების საკითხთან იყო დაკავშირებული. 1833 წელს დადებული იანკულეკის რუსეთის ქვეშევრდომობა მიიღეს.

შიდაპოლიტიკური პრობლემების გამო, ოსმალეთს უკვე აღარ შეეძლო დასავლეთ საქართველოში თავისი არსებობის რამენაირად წარმოჩენა და აღარ შესწევდა პოლიტიკური, სამხედრო და ეკონომიკური ძალა, რომ რუსეთს დაპირისპირებოდა.

დასკვნები :

- რუსეთ-ოსმალეთის ურთიერთობა სათავეს XV საუკუნიდან იღებს. ეს ურთიერთობა, ძირითადად, ეკონომიკური ფაქტორით იყო განპირობებული. თუმცა, დროთა განმავლობაში ეკონომიკური ურთიერთობები თანდათან პოლიტიკურ და სავაჭრო მეტოქეობასა და კონფლიქტში გადაიზარდა, რაც გეოგრაფიული მდებარეობისა და გეოპოლიტიკური გავლენების გადანაწილების სურვილით იყო გამოწვეული. რუსეთის სანუკვარი იდეა – შავ და ხმელთაშუა ზღვებსა და სრუტეებზე გასვლა, ასევე, მსოფლიო მართლმადიდებლების თავისი მმართველობის ქვეშ მოქცევა – მნიშვნელოვანი ფაქტორი იყო ოსმალეთთან ურთიერთობებში.

- რუსეთისთვის ოსმალეთის იმპერია წინააღმდეგობას და დაბრკოლებას წარმოადგენდა, რათა მას სახელმწიფო პოლიტიკის

რანგში აყვანილი იდეა, რაც შავ ზღვასა და კავკასიაზე ბატონობას გულისხმობდა, სისრულეში მოეყვანა. ეკატერინე II-ის მმართველობიდან მოყოლებული რუსეთის საგარეო პოლიტიკის მიზანი ღიად იყო გაცხადებული, რაც ოსმალეთის სახელმწიფოს გავლენის ქვეშ მყოფი რეგიონების (როგორცაა ყირიმი და საქართველო) ხელში ჩაგდებასა და იქ თავისი ბატონობის დამყარებას გულისხმობდა.

- რუსეთ-ოსმალეთს შორის მშვიდობიანი თანაარსებობა XVI საუკუნეში რუსეთის მიერ ყაზანსა და ასტრახანში შეჭრის შედეგად გაფუჭდა. ამ პერიოდიდან მოყოლებული ორ სახელმწიფოს შორის ურთიერთობა მუდმივი ბრძოლის ფონზე მიმდინარეობდა.

- მაშინ როდესაც სამხრეთ კავკასიაში დასამკვიდრებლად ოსმალეთს, მეფის რუსეთსა და ირანს ერთმანეთთან ბრძოლები ჰქონდათ გამართული, საქართველოში, ქართლ-კახეთის ტახტის მფლობელი ერეკლე II ქვეყნის დამოუკიდებლობის შენარჩუნებაზე ზრუნავდა და ევროპისგან დახმარების მიღებას ცდილობდა, თუმცა უშედეგოდ. ამას 1783 წლის 24 ივლისს რუსეთსა და ქართლ-კახეთის სამეფოს შორის გეორგიევსკის ხელშეკრულების გაფორმება მოჰყვა.

- რუსეთმა, რომელსაც მართლმადიდებელი ქრისტიანების დაცვის როლი ჰქონდა ნაკისრი, ისარგებლა საქართველოს პოლიტიკური სისუსტით, რომელიც ირანსა და ოსმალეთს შორის დაპირისპირების მოედნად იყო ქცეული და მძიმე მდგომარეობაში მყოფ ერთმორწმუნე ქვეყანას დახმარების პირობა მისცა. თუმცა რუსეთის მიზანი საქართველოს დაცვა არასოდეს ყოფილა. მისი მიზანი შავი ზღვის აღმოსავლეთ სანაპიროს დაპატრონება და გავლენის იმ არეალის გაფართოება იყო, რომელშიც კავკასია შედიოდა.

- 1801 წელს რუსეთის მიერ აღმოსავლეთ საქართველოს დაპყრობა გარდამტეხი ფაქტორი აღმოჩნდა, რომ მას კავკასიაში თავის დამკვიდრების პოლიტიკა წარმატებით განეხორციელებინა. რუსეთის მხრიდან კავკასიაში საზღვრის ხაზის შექმნამ და საქართველოს სამხედრო გზის მშენებლობის მსგავსმა ღონისძიებებმა მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა რუსეთის სამხრეთ კავკასიაში ძალაუფლების დამყარებისა და საფუძვლიანად დამკვიდრების საქმეში.

- XIX საუკუნის დასაწყისიდან რუსეთი კავკასიაში საკმაოდ აქტიურად მოქმედებდა. შეიძლება ითქვას, რომ ამაში დიდი წვლილი ოსმალეთთან 1774 და 1791 წლებში გაფორმებულ ქუჩუკ-კაინარჯისა და იასის სამშვიდობო ხელშეკრულებებსაც მიუძღვის,

რომლითაც რუსეთმა ოსმალეთზე საკმაო უპირატესობა მოიპოვა. თუმცა, ამით ორ სახელმწიფოს შორის პრობლემა ვერ მოგვარდა და ერთმანეთში ურთიერთობის გარკვევას მე-19 საუკუნეში კიდევ არაერთი ომი დასჭირდა.

- ქუჩუკ-კაინარჯის ხელშეკრულებით, რუსეთს უფლება ეძლეოდა, რომ ოსმალეთის სახელმწიფო საზღვრებში მცხოვრები მართლმადიდებელი ქრისტიანების უფლებები დაეცვა და აქედან გამომდინარე, ჰქონდა შესაძლებლობა, რომ მუდმივად ჩარეულიყო მის საშინაო საქმეებში. ამას გარდა, რუსეთმა პირველად მოიპოვა უფლება, რომ თავისი სავაჭრო და სამხედრო გემები შავ ზღვაზე გაეტარებინა, რითაც შეარყია აქ ოსმალეთის ერთპიროვნული ასწლოვანი ბატონობა. ოსმალეთის მიერ ყირიმის დაკარგვა რუსეთთან ომის დაწყების ერთ-ერთი განმსაზღვრელი ფაქტორი, რადგანაც პორტა ვერ შეელია მუსლიმებით დასახლებულ ტერიტორიას.

- XIX საუკუნიდან მოყოლებული, რუსეთ-ოსმალეთის ურთიერთობაში მნიშვნელოვან ფაქტორს დასავლეთ საქართველო წარმოადგენდა, რომელიც ამ დროისთვის მოიცავდა იმერეთის სამეფოს და ოთხ სამთავროს: გურია, სამეგრელო, აფხაზეთი და სვანეთი. სამეფო-სამთავროები ერთიან პოლიტიკას არ აწარმოებდნენ. მეტიც, ერთმანეთთან ხშირად დაპირისპირებულ მდგომარეობაში იმყოფებოდნენ, რაც ასუსტებდა მათ როგორც სამხედრო-პოლიტიკურ, ისე ეკონომიკური თვალსაზრისით.

- 1801 წლიდან მოყოლებული, რუსეთმა ძალიან მალე, ერთმანეთის მიყოლებით საქართველოს სხვა რეგიონები - იმერეთის სამეფო, სამეგრელოსა და გურიის სამთავროებიც დაიქვემდებარა. ანექსირებულ რეგიონებში რუსეთმა მმართველობის ახალი სისტემა დანერგა, თუმცა სამთავროებში ადგილობრივი მმართველები შეინარჩუნა, 20-იანი წლების ბოლოდან ოთხ ათეულ წელში რუსეთმა თანმიმდევრულად გააუქმა მთავრების შეზღუდული ხელისუფლებაც და ქართული სახელმწიფოებრიობის სრული ლიკვიდაცია მოახდინა.

- 1810 წელს, რუსებთან ბრძოლაში დამარცხებული იმერეთის უკანასკნელი მონარქი სოლომონ II იძულებული გახდა სამშობლო დაეტოვებინა, ოსმალეთისთვის შეეფარებინა თავი და იქედან განეგრძო ბრძოლა ქვეყნის თავისუფლებისათვის. ოსმალეთმა თავისთან შეფარებულ სოლომონ II-სა და მის თანხმლებ დიდგვაროვნებს

ხელფასის სახით ყოველთვიური ფინანსური დახმარება დაუნიშნა. ეს იყო ოსმალეთის მხრიდან მხარდაჭერისა და გვერდით დგომის კეთილი შესტი, მაგრამ რუსეთისგან მომდინარე საფრთხის თავიდან ასაცილებლად უფრო მეტი იყო საჭირო.

- მიუხედავად იმისა, რომ რუსეთს რეგიონში საკმაოდ ძლიერი სამხედრო ძალა ჰყავდა, ქართველი პატრიოტები მათ წინააღმდეგ ბრძოლას მაინც განაგრძობდნენ. რუსებისაგან თავის დასაღწევად დასავლეთ საქართველოს მესვეურები ხშირად ოსმალეთისგან ითხოვდნენ დახმარებას. ეს უკანასკნელიც შეძლებისდაგვარად, გზავნიდა რეგიონში მატერიალურ-ტექნიკურ საშუალებებს და ფინანსურ სახსრებს, მაგრამ დახმარება არასაკმარისი იყო რუსების წინააღმდეგობის დასაძლევად. მეტის გაკეთება კი რუსეთთან მიმდინარე ომისა და სახელმწიფოს შიგნით არსებული შინააშლილობის გამო პორტას არ შეეძლო.

- შეიძლება ითქვას, რომ სოლომონ II-ის წარუმატებლობა რუსეთთან ბრძოლაში, გარკვეულწილად, განპირობებული იყო არა მარტო იმით, რომ მას არასაკმარისი საბრძოლო შესაძლებლობები გააჩნდა და საგარეო დახმარებაც შეზღუდული იყო, არამედ, წარუმატებლობის მნიშვნელოვანი მიზეზი ისიც გახლდათ, რომ დასავლეთ საქართველოს სხვა სამთავროები, ცალკეული შემთხვევების გარდა, რუსების მხარეს იდგნენ, ან იძულებულნი იყვნენ ასე მოქცეულიყვნენ.

- რუსეთის წარმატებული წინსვლით შემფოთებულმა ოსმალეთმა, დასავლეთ საქართველოში თავისი არსებობის გახანგრძლივებისთვის, გარკვეულ ზომებს მიმართა, მაგრამ ყველა მცდელობა მარცხით დასრულდა, რადგანაც რუსეთის გავლენა კავკასიაში დღითიდღე იზრდებოდა. ოსმალეთის სახელმწიფოსთან წარმოებულ ომებშიც რუსეთმა მოიპოვა გამარჯვება. შესაბამისად, ომის შემდგომ გაფორმებულ შეთანხმებებში აისახა ყველა ის შედეგი, რასაც შედეგად ოსმალეთის მიერ დასავლეთ საქართველოზე გავლენის დაკარგვა მოჰყვა.

- 1806 წელს რუსეთსა და ოსმალეთს შორის დაწყებული ომის მიზეზი მხოლოდ დასავლეთ საქართველოში მიმდინარე მოვლენები არ ყოფილა. რუსეთ-ოსმალეთის ურთიერთობა იმანაც გაამწვავა, რომ 1804 წელს ოსმალეთში დაწყებულ სერბების აჯანყებას, რო-

მელსაც ქარა გიორგი მეთაურობდა, რუსეთი ადამიანური რესურსით, მატერიალურად და იარაღით დაეხმარა. კავკასიის ფრონტზე საბრძოლო შეტაკებები შავი ზღვის სანაპიროზე მდებარე ციხესიმაგრეებში – ფოთში, სოხუმსა და ანაპაში წარიმართა, სახმელეთო ბრძოლები კი ახალქალაქსა და იმერეთის რეგიონში მიმდინარეობდა.

- 1806-1812 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომის დროს რუსეთის არმიამ კავკასიის ზღვისპირეთში, ანაპიდან ქემშალამდე რეგიონში არსებული ტერიტორია ჩაიგდო ხელში. რუსეთთან წარუმატებელი ბრძოლების შემდეგ, ოსმალეთს უკვე არც სამხედრო და არც პოლიტიკური ძალა აღარ შესწევდა, რომ ომი გაეგრძელებინა. რუსეთისთვისაც, რომელიც საფრანგეთთან ომის ზღურბლზე იდგა, ომის დამთავრება ხელსაყრელი იყო. საბოლოოდ, ოსმალეთმა 1812 წელს დადებული ბუქარესტის ხელშეკრულებით არსებული საზღვრების დაცვა შეძლო და ომის დროს რუსების მიერ დაკავებული სუჯუჯ-კალე, ფოთისა და ანაპას ციხესიმაგრეები უკან დაიბრუნა. თუმცა, ბუქარესტის ხელშეკრულების ხელმოწერის შემდგომ რუსეთმა კავკასიის დაპყრობა სწრაფი ტამპით განაგრძო.

- იმპერატორ პეტრე I-დან მოყოლებული რუსეთის მიზანი იყო, რომ ოსმალეთის სახელმწიფო გაენადგურებინა. 1825 წელს ტახტზე ასულმა ნიკოლოზ I-მა ამ მიზანს სხვა მიმართულება მისცა. ამ პერიოდში რუსეთის სტრატეგიას ოსმალეთის მიმართ მისი მთლიანად განადგურება არ წარმოადგენდა. რუსეთს სურდა, რომ ოსმალეთი სუსტ და დაუძლურებულ სახელმწიფოდ ექცია, რომელიც რუსეთზე იქნებოდა დამოკიდებული. “ოსმალეთის სახელმწიფო მძიმე სენითაა დაავადებული. ამიტომ ჩვენი წილი დროის დაკარგვის გარეშე უნდა მივიღოთ“, - ასე ფიქრობდა მეფე ნიკოლოზ I, რომელსაც 1928-1829 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომის დამთავრების შემდეგ, ოსმალეთთან დადებული ხელშეკრულებით, ოსმალეთის მთლიანად ხელში ჩაგდება კი არა, რაც შეიძლება მეტი სარგებლის მიღება ჰქონდა ჩაფიქრებული.

- ოსმალეთის სულთანნი მაჰმუდ II ცდილობდა, რომ როგორც საშინაო, ისე საგარეო პრობლემების მოსაგვარებლად ძალა შეენარჩუნებინა და ამ კუთხით მცდელობას არ იშურებდა. სულთანი მთელი რიგი მიმართულებების რეფორმირებით იყო დაკავებული. 1826 წელს გაუქმდა ძველი არმია (იენიჩრების კორპუსი), რუსეთთან

ომისთვის კი ახლის შექმნა არ იყო დასრულებული. ჯარის ჩამოყალიბების პროცესში მყოფი ოსმალეთის სახელმწიფოს მდგომარეობა, რუსეთისთვის ყველანაირად ხელსაყრელი იყო.

- 1789 წელს საფრანგეთის რევოლუციურმა მღელვარებამ წინა პლანზე წამოწია ეროვნულობის (ნაციონალიზმი) იდეა, რამაც ევროპის მსგავსად ოსმალეთის სახელმწიფოში მცხოვრები სხვადასხვა ეროვნების ხალხზეც იქონია გავლენა. კერძოდ, ოსმალეთის იმპერიაში მცხოვრებმა ბერძნებმა დამოუკიდებლობის მოთხოვნით აჯანყება მოაწყვეს. რუსეთმა, მართლმადიდებლობის იდეოლოგიის დაცვის ფარგლებში, ეს საკითხი თავის შიდა პრობლემად მიიღო. მან ბერძნებს მხარი დაუჭირა და ამ შემთხვევის ოსმალეთისთვის მძიმე დარტყმის მიყენებისთვის გამოყენებას შეეცადა.

- არასაკმარისი სამხედრო ძალის გამო, ოსმალეთს აჯანყების ჩახშობა საკმაოდ გაუჭირდა. რუსეთმა მოახერხა და ინგლის-საფრანგეთის მხარდაჭერით ბერძნების აჯანყება საერთაშორისო პრობლემად აქცია. სამი სახელმწიფო ცდილობდა ოსმალეთის დაყოფას, რომ საბერძნეთის დამოუკიდებლობა ელიარებინა. როცა მცდელობებმა შედეგი ვერ გამოიღო, ინგლისმა, საფრანგეთმა და რუსეთმა ნავარინში ოსმალეთის ფლოტი დაწვეს, რაც 1828-1829 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომის დაწყების მიზეზი გახდა.

- ოსმალეთს სრულფასოვანი არმია ჯერ კიდევ არ ჰყავდა. ამიტომ როგორც აღმოსავლეთ, ისე დასავლეთ ფრონტზე სამხედრო ძალების ნაკლებობას განიცდიდა. მთავრობა სამხედრო ძალების შევსებას მოხალისეების ხარჯზე შეეცადა, თუმცა ამ იდეამ შედეგი ვერ გამოიღო. ომში წამსვლელი მოხალისეების რაოდენობა უმნიშვნელო აღმოჩნდა, რამაც ფადიშაჰის დიდი იმედგაცრუება გამოიწვია.

- როგორც საქართველოში, ისე ანატოლიის ტერიტორიაზე - ერზრუმსა და ყარსში ბრძოლებისას, ოსმალეთი იძულებული შეიქმნა, რომ რუსებისთვის თავის კონტროლ ქვეშ მყოფი ციხესიმაგრეები ჩაებარებინა. ამ ბრძოლებში ოსმალების გვერდით ქართველთა ერთი ნაწილიც იბრძოდა. 1806-1812 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომში რუსების წინააღმდეგ ბრძოლა სოლომონ II-ემ იტვირთა, 1828-1829 წლების რუსეთ-ოსმალეთის ომში კი რუსების წინააღმდეგ ბრძოლაში წინა პლანზე გურიის დედოფალი სოფიო მოგვევლინა. სამწუხაროდ, ეს ბრძოლა მარცხით დამთავრდა და გურიის დედოფალმაც იმერეთის მეფის ბედი გაიზიარა.

- სამხედრო თვალსაზრისით დასუსტებულმა ოსმალეთის სახელმწიფომ ვერ შეძლო რუსეთთან წარმატების მოპოვება. მან დამარცხება აღიარა და ომის შედეგები 1829 წელს ხელმოწერილი ადრიანოპოლის ხელშეკრულებით გააფორმა. 1828-829 წლების ომში ოსმალეთმა ვერ შეძლო დასავლეთ საქართველოზე გავლენის შენარჩუნება და მთელ კავკასიასთან ერთად ისიც, ხელშეკრულების პირობების თანახმად, რუსეთს დაუთმო. როგორც ოსმალეთის, ისე კავკასიელი ხალხებისთვის ეს იყო ახალი პროცესების დასაწყისი.

- მიუხედავად იმისა, რომ რუსეთმა საქართველოს დაპყრობით კავკასიაში დიდ წარმატებას მიაღწია, რეგიონზე თავისი ბატონობის სრულად განხორციელებისთვის მრავალი წელი კავკასიელი ხალხების წინააღმდეგობის მოგერიება მოუხდა. ეროვნული და რელიგიური სულისკვეთებით გამსჭვალული მოძრაობის – მიურიდიზმის დროშის ქვეშ გაერთიანებული კავკასიელი მუსლიმები, რომლებიც არ ეგუებოდნენ რუსეთის ბატონობას, 1864 წლამდე რუსეთის წინააღმდეგ ბრძოლაში იყვნენ ჩაბმულნი. მიუხედავად იმისა, რომ კავკასია არ იყო კონტროლირებადი ტერიტორიების საზღვრებში, ოსმალეთს ამ რეგიონისადმი ინტერესი არ მოუდუნებია. ის კავკასიელ ხალხებს რუსეთის წინააღმდეგ ბრძოლაში ფარულად ეხმარებოდა, თუმცა თავისი პოლიტიკური, სამხედრო და ეკონომიკური პრობლემებიდან გამომდინარე, ამას სათანადოდ ვერ ახერხებდა. საბოლოოდ, რუსეთმა დაძლია კავკასიელი ხალხების წინააღმდეგობა და ისინი თავისი მმართველობის ქვეშ მოაქცია, თუმცა მათი საკმაოდ დიდი ნაწილი ოსმალეთში იძულებით ემიგრაციაში წავიდა.

- ადრიანოპოლის ხელშეკრულების დადების შემდეგ საქართველო მთლიანად რუსეთის ხელში გადავიდა, სადაც რუსეთმა რუსიფიკაციის პოლიტიკის ფარგლებში პოლიტიკურ, ეკონომიკურ და სოციალურ სფეროებში ცვლილებების გატარება დაიწყო. გააუქმა დროებითი მთავრობები და მის ნაცვლად ცენტრალიზებული ადმინისტრაცია შექმნა. რუსეთის მესვეურთ საქართველოს მართვის სისტემასთან დაკავშირებით განსხვავებული მოსაზრება ჰქონდათ. ერთი ნაწილი ცენტრალიზებული ადმინისტრაციის მეშვეობით მართვას უჭერდა მხარს, მეორე ნაწილი კი ადგილობრივი და რეგიონის ხალხებზე მორგებული ადმინისტრაციული სისტემის

შექმნას ემხრობოდა. რუსეთი არასოდეს უჭერდა მხარს თავის ქვე-შევრდომობაში მყოფ პროვინციებში ეროვნული მმართველობის სისტემაზე დაფუძნებული მმართველობის სისტემას. მისი პრიორიტეტი ყოველთვის ცენტრალიზებული მართვა იყო.

- 1841 წელს ამოქმედებული ახალი რეგულაციების თანახმად, ქართული სამეფო-სამთავროები ცენტრალიზებულად, მმართველობის ერთიანი სისტემის ქვეშ გაერთიანდა და წარმოდგენილი იქნა როგორც საქართველო-იმერეთის გუბერნია. თუმცა, ახალი რეგულაციები მიუღებელი აღმოჩნდა იმერეთის მოსახლეობისთვის, რაც რეგიონში ისევ ხალხის უკმაყოფილების მიზეზი გახდა. 1844 წელს რუსეთმა გადაწყვიტა „ნამესტნიკის“ ინსტიტუტის შემოღება. ახალი რეგულაციების თანახმად, 1846 წელს საქართველო-იმერეთის გუბერნიის ნაცვლად თბილისისა და ქუთაისის გუბერნიები შეიქმნა. გარკვეული დროის შემდგომ შეიქმნა გურიის, სამეგრელოს, სვანეთისა და აფხაზეთის მაზრები, რომლებიც ქუთაისის გუბერნიას დაექვემდებარნენ.

ხატიჯე ერთურქის გამოქვეყნებული სამეცნიერო ნაშრომები:

1. ფაშის ციხე ოსმალეთის პერიოდში (1579-1829), აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის განათლების, კულტურისა და სპორტის სამინისტროს საქვეუწყებო დაწესებულება-საარქივო სამმართველო. საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო (ისტორია არქეოლოგია ეთნოლოგია) IX. ბათუმი, 5-6.12.2019, გვ. 191-199.
2. ანაპის ციხესიმაგრე რუსეთ-ოსმალეთის ურთიერთობაში (XVIII ს-ს 80-იანი წწ. – XIX ს-ს 20-იანი წწ.), საქართველოს მეცნიერებათა ეროვნული აკადემია, აჭარის ა.რ. რეგიონული სამეცნიერო ცენტრი, “შრომები”, VI, ბათუმი, 2020, გვ. 112-118.
3. რუსეთის მიერ საქართველოს ანექსია XIX საუკუნეში, საერთაშორისო სოციალური კვლევის ჟურნალი 76-14, თებერვალი 2021, გვ.186-194.

კონფერენციები:

1. უცნობი ოსმალური საბუთები დასავლეთ საქართველოს შესახებ, საქართველოს პირველი რესპუბლიკის დაარსებიდან 100 წლისთავისადმი მიძღვნილი ეროვნული სამეცნიერო კონფერენცია, აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი, ისტორია-არქეოლოგიისა და ქართული ფილოლოგიის დეპარტამენტი, ქუთაისი, 19-20.6.2018.
2. ფაშის ციხე ოსმალეთის პერიოდში (1579-1829), აჭარის ავტონომიური რესპუბლიკის განათლების, კულტურისა და სპორტის სამინისტროს საქვეუწყებო დაწესებულება-საარქივო სამმართველო საერთაშორისო სამეცნიერო კონფერენცია სამხრეთ-დასავლეთ საქართველო (ისტორია არქეოლოგია ეთნოლოგია) IX, ბათუმი, 5-6.12.2019.